

Az alapozó dicsérete Turczel Lajos 90. születésnapjára

GYULA DUBA
THE PRAISE OF THE FOUNDER.
ON THE 90TH BIRTHDAY OF LAJOS TURCZEL

82:929:821.511.141 (437.6)
821.511.141 (437.6):929
929 TURCZEL, LAJOS
82(091):821.511.141 (437.6)
821.511.141 (437.6)(091)

Lajos Turczel. Hungarian Literature in Slovakia. Literature Critique. Zoltán Fábry.

I
Fél évszázadra tekintünk vissza, amikor első könyve – az *Írások mérlegen* – megjelent. Emlékezünk a dicstelenül is hősiessé kora, amikor még nem volt irodalmunk, de bízunk benne, hogy lesz. Talán már hittük is, hogy van. Meg voltunk róla győződve, hogy írók vagyunk, munkáink megjelennek, olvassák őket. Bár még közelről sem voltunk írók. Bocsánatos bűn lett volna a hitünk? Minden bizonnyal. Akkori gyanútlanosságunkat, naiv gyermekségünket tényekkel magyarázhatnánk és menthetnénk, amelyek arra utalnak, hogy korai jegyeink nem elítélésre méltó irodalmi gyermekbetegségek, hanem sokkal inkább valamiféle elnyomott és váratlanul felszabaduló, ösztönös életerők működésének szinte hősiessé vonásai. S olyan természetes önbizalomra és elemi nyitottságra engednek következtetni, amely azóta megrendült bennünk.

Turczel Lajos egyéniségének és munkásságának alább elemzett két évtizedes lendülete módot ad rá, hogy az egykori „őskorra, hőskorra” felfedező kíváncsisággal és némi – csodálkozástól sem mentes – malíciával tekintsünk. Irodalmunk háború utáni kezdeteire, szédelő tápáskodására és hetyke hadonászására, az életöröme és az eszmei csapdára, amelybe önként besétált, és amelyből csak fokozatosan, nehéz gondok közt eszmélkedve próbált szabadulni. Önmagára kellett ébrednie, saját mivoltára döbbsennie, hogy megküzdjön alkotói szabadságáért, és megfogalmazza elképzelését a hiteles irodalomról. Minderről többször szoltam már, az emlékezők és az irodalomtörténeti évfordulók szintjén mások is véleményt mondtak, történeti és tényfeltáró vizsgálódás indult e tekintetben, tanulmányok születtek a korszak eszmei és hatalmi szerkezetéről. A régmúlt időt most tehát inkább az élet-

érzésbeli és közgondolkodást érintő összefüggések és történések fényében vizsgálom. Turczel Lajos életműve erre kiváló lehetőséget nyújt. Munkássága a szellemi alapozás és az irodalmi önformálódás gondolati motorja volt, különösen az első két évtizedben. Ekkor szinte kizárólagosan. Tapasztalatokban gazdag életútja és következetes egyénisége tette alkalmassá erre. Gondolkodásunk folyamatos dilemmája, hogy a második világháború után a semmiből született, mintegy a nincsből lett a csehszlovákiai magyar irodalom. Ennek révén akár a tyúk és a tojás ősi dilemmáját is említhetném. A pró és kontra véleményeket sorolni is haszontalan szócséplés lenne. Erre a kérdéskörre nem valamiféle választ kell kreálnunk, hanem a probléma természetét kell megértenünk, mintegy a lényegét felfednünk. Nem a tételes igazságot kell keresnünk, hanem a probléma valóságtartalmát megmutatnunk, hagyományjellegét feltárnunk, mert mindkettő történelmileg megélhető és felfogható. Olyan törvényei vannak mindennek, amelyek a létigazságok kategóriájába tartoznak. Életünk értékei között a helyük, amelyeket hiteles szellemi teljesítmények és emberi művek képviselnek. A valóságban mindennek van előzménye, és az irodalom általában nem gyökértelen, hiszen lehetősége magával a nyelvvel adott és biztosított. A „semmi” fogalma esetünkben tehát relatív. De munkája során az író írónak és az irodalom irodalomnak kell, hogy érezze magát. S hogy ennek a tudatára ébredhesen és az irodalom megélhesse önmaga létét, ehhez – ha közvetlenül nem örökölheti – meg kell teremtenie öntudata természetét és fogalomrendszerét, nyelvezetét és értékrendjét, eszmékből és érzésekből meg kell formálnia, alkotói tettekből, művekből és gondolatokból meg kell építenie öntudata épületét, sajátos valósága kunyhóját, kápolnáját vagy katedrálisát, elfogadható nyelvezettel meg kell szerveznie és ki kell fejeznie életvalóságát. S ez nem (csak) az egyén dolga, képtelen lenne rá, hanem közös ügy. Intézményeket kell alapítani, irodalmi életet teremteni, közgondolkodást gerjeszteni és kritikai szemléletet szervezni. Az alkotó tevékenységet, a szellemi munkát öntörvényű pályára állítani, és esztétikai értékrendjét, morális tartását törvényvé tenni. A múlt század közepén mindez számunkra nem volt meg. Elemi tájékozatlanság és kapkodó ösztönösség volt, csonkított és megrémített közösségi tudat, az írói szaktudás szinte teljes hiánya, a szellemi célirányosság abszenciája, önképzőköri színvonal és iskolás fejletlenség. Tehát szinte semmi. Megannyi nyomorúságos ismérve az újrakezdésnek. A váratlan szabadság és a mindent akarás felbuzduló szenvedélye volt csak hiteles. Meg kellett teremteni a természetes írói munka elemi feltételeit, s megküzdeni az alkotás kultúrájáért. Más (kisebbségi) magyar irodalom újraindulásától különböznek a mi kezdeteink, ezért nevezhető inkább születésnek, olyan jelenségnek, amikor valóban a – természeti csodának is nevezhető – „semmiből” lesz valami.

Turczel Lajos munkássága ennek a „csodának” alapozó ereje volt. A legfontosabbat, az öntudatosodás minőségét, a gondolatiság megalapozódását szolgálta. A kor kulcsszava a tanulás: a pedagógusok hathetes tanfolyamon válnak tanítókká, a funkcionáriusok vezetni tanulnak, az írók írni. Van ebben valamiféle elemi esettség s ugyanakkor – különösen a kisebbségi magyarság részéről – makacs hősieség. Mintegy az élni akarás tragikus szükségszerűsége és pátosza. Mert a háttérben kemény hatalom áll, mely sosem volt, idegen létformát mintáz, maga is tapasztalatlan még, mint akikkel rendelkezik, szinte „gyámoltalan”, ám ugyanakkor szigorú, sőt kegyetlen. Roppant paradoxonok kora, paradicsomot ígér, és infernót teremt.

Ezekről az időkről, irodalmunk kezdeteiről bővebben szólok, hogy Turczel munkásságának a lényegére rámutassak, és ily módon magának a „semmitől indulás”-nak a természete is megközelíthetőbb legyen. Betekintést nyerünk ezáltal az irodalom születésének és írói nyelvezete genezisének a történetébe. Mert bár néhányan, mindenekelőtt Fábry Zoltánra gondolok, itt maradtak ugyan a múltból (Egri Viktor, Szabó Béla, Tóth Tibor, majd Rácz Olivér jelentkezett), valamint néhány kiadói ember, nyelvi munkás, szerkesztő is, ám nekik kezdetben inkább csak a formai istápolásban volt szerepük. Nem a múlt üzenetét hozták, csupán szerkezeti módszereket képviseltek. Adminisztrációs jelleget. A verbuválódó írásbeliség önjelöltjeinek a törzsgárdája faluról – vidékről – érkező fiatalok, tanulni és élni vágyó feltörekvők, félbemaradt és újrakezdő diákok, műveltséget és jövőképet kereső „népfiak”. Talán nem is az irodalom, hanem általában értelmiségi pályák várományosai, humán vagy műszaki végzettségre, szabadságra vágyó lelkek. Alkati készíttetésre, ösztönösen csapódnak az írásbeliséghez. Ők lesznek a tápáskodó irodalom derékhada. Az alkotó írói munka elemi szinten indul, reminiszcenciákra, olvasmányélményekre épít, szakmai és intézményes támogatás hiányában. A primitív fogalmazás nehézkes ponyvája alól dugja ki a fejét. Egykori gimnáziumi önképzőkörökben, jó magyartanár vezetése mellett jobbak egy kezdő irodalmár esélyei. Másrészt bőséggel kéznél vannak – mintha jótékony szél és bő esők zúdítanák őket az „íródeákra” – a sémák és a közhelyek, az eszme „segédigéi”, melyek mankóként megtámasztják az író, megtermékenyítik a költőt: szabad a tér! Az újságírásban az ideológiai tételek dominálnak, a szocialista „kánon” átjárja a szövegeket, és megszabja a szerzőnek a „gondolat igazához” való könnyed viszonyát.

Turczel Lajos 1954-től főiskolai oktató Pozsonyban. A Comenius Egyetem magyar tanszékének adjunktusa, majd vezetője, ekkor harminchét éves. Ipolyszalkán született, Ipolyságon polgárba jár, Ésekújvárott 1938-ban reálgimnáziumban érettségizik, Budapesten Bolyai-kollegista, jogot tanul a Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1942-ben doktorál. Katona a háborúban, majd hadifogoly, 1947-től a kiskeszi állami gazdaság irodistája, majd intézője. 1951-től a komáromi magyar gimnázium tanára, igazgatója, magyar szakos tanári oklevelet szerez a pozsonyi Pedagógiai Főiskola levelező tagozatán. Az irodalom alapozó nemzedékeihez hasonló utat tesz meg, megélte és viseli a felvidéki magyar sors történelmi stigmáját, a kisebbségi lét súlyos pecsétjét, végzetének élményét, amelyet ezek a nemzedékek koloncként cipelnek, és megjeleníteni, elmondani szeretnének. Alkotásokba foglalva, művészi formába zárva megőrizni az utánunk jövőknek. Miután Turczel tapasztalati és élményvilága jóval mélyebbre nyúlik az időben, a háborús és az azutáni éveket érettebb fejfel éli meg, több tudás birtokában szemléli a zajló történelmi korszakokat. Egy bolyból való közülünk, s mégis más, mert többet tud és messzebb lát, valóságérzékelése reálisabb, hitelesebb, s talán igazabb. Személyes dolgainkat érettebben szemléli, és a kisebbségi történelmet élményeként ismeri. Felnőtt ember a kamaszok között. Az egykori falu fiatalságának társadalmában ilyen az „első legény”. A felismerések fogalmazója, a dolgok összegezője, és a törvényerejű gondolatok kimondója, tanár s egyben tanuló, a csírázó és fejét emelgető irodalom valódi gazdája. Véletlen vagy (csak) tréfa: gazdatiszt (is) volt. A táj, a nyelv, a sors embert teremtő, lelket formáló erőként hat. Turczelt is hasonló életproblémák tették gondolkodóvá, ugyanaz a valóság élteti, de-

terminálja érzéseit, öntudatát és morális tartását, mint irodalmunkat. Munkássága az önmagunkról való gondolkodásunk egyik bő és életető forrása lett.

II

A Szóke-féle bibliográfia (*A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája*) szerint Turczel első írása *A reformkor megyei életének és választásainak rajza Arany János költészetében* címmel a Fáklya 1954/8–9. számában jelent meg, majd az *Írások mérlegben* kötet *Élő hagyományok* című fejezetében közölte. A munka gondolati súlya és hangvétele felfigyeltető. „Arany Jánost az irodalomtörténészek szeretik amolyan méla lélekeknek, erőtlenné, bágyadt egyéniségnek ábrázolni. Portréjába sok félszeg vonást lopnak be és úgy állítják elének ezt a magyar nyelvnek és mondhatnánk az egész magyar valóságnak legmélyebb tárnáit feltáró költőóriást, mint illedelmes, jó fiút és istennek és császárnak egyforma odaadással adózó szelíd nyárspolgárt!” Még Illyés is, írja, *Petőfi* című könyvében úgy értékeli, mint „olyan kontrást, másodhegedűfélét a magyar Parnasszuson, akit csak Petőfi barátsága tett naggyá”. Az ötvenes évek is a „forradalmár” Petőfit ünneplik; Turczel – határozott egyéniségként – Arany mellett is leteszi voksát. Így ír: „A reformkort általában szeretjük úgy tekinteni, mint újabb kori történelmünk aranykorát. Ennek az optimista felfogásnak az oka abban rejlik, hogy ezt a korszakot csak olyan hatalmas egyéniségek munkáján, életművén keresztül szoktuk nézni, mint Kossuth, Wesselényi és Széchenyi, valamint Kölcsey, Vörösmarty és Eötvös. Arany, a »szelíd« és »méla« kortárs mélyebben belenézett ebbe a korszakba és meglátta azt, hogy a kétségtelenül meglévő reformtörekvések csak a köznemességnek egy igen kis részét lelkesítik, míg a többség a maga régi feudális életét éli és akarja tovább élni.” Mondja ezt abban az időben, amikor a történészek új szempontok alapján mérik fel és értékelik át a magyar történelmet, irodalomtörténetet.

A korhangulatba – Fábryhoz hasonlóan – önálló gondolatokkal szól bele, amelyek igazságérzetükkel és egyéniségükkel hatnak ránk. Kezdjük megszokni a közírás határozott kijelentő módját, mögötte nagyrészt az elvek vélt bizonyossága és az ideológia önteltsége állt, valamiféle elfogadott kollektív bizonyosságérzet, amely az igazság letéteményesének hiszi magát. Turczel az elfogadott nézetekkel szemben (is) személyes marad, olyan hangon mond egyéni véleményt, amely az ő szubjektív igazságára épül; így látja, ehhez ragaszkodik, ezt hirdeti. Új színben tünteti fel Aranyt s a reformkort is – vélhetnénk ezt akár a pedagógus gesztusának is, aki az igazságra tanít és nevel, ám több annál. Az önálló gondolkodás magatartása ez, egyéni kiállítás egy olyan korban, amikor az irodalom önmaga természetét alakítja, saját lényegét építi, nagyrészt mankókkal jár, és az eszme szemüvegén át néz, a tudatlanság és a bizonytalanság tanácstalan és rácsodálkozó tekintetével tájékozódik. Turczel az önálló gondolat képviselőjében szemlélődik és fogalmaz. Aligha véletlen Fábry új könyvének címe: *A gondolat igaza* (1955). Történeti látásra, hiteles gondolatiságra és elméleti fogékonyságra van az irodalomnak szüksége, a készletetést klasszikus értelemben Fábry, élő és alakuló minőségében Turczel képviseli. Többet élt meg a múltból egyébként Rácz Olivér és Tóth Tibor is, messzebb s mélyebbre látnak az időben, élményviláguk gazdagabb. Turczel azonban valahogy mégis egy közülünk, az életézés és valóságsszemlélet értelmében mintegy „egyivású” velünk. Tanár volta sem választja el tőlünk, hiszen maga is tanuló, „egyetemista”, irodalomelméletből

Dobos Lászlónál vizsgáljuk, maga pedig Ozsvaldot vizsgálztatja, pompás összefonódások, micsoda sajátos világ! Irodalmunk élni tanul! Turczel érdeklődési körének és figyelmének jellemző vonása, hogy tanulmányaiban, esszéiben és kritikáiban – nem sokan vannak, akik e műfajokat elfogadhatóan művelik – egyrészt szlovák alkotók munkásságához (Élő kapcsolatok), másrészt egyetemes magyar és világirodalmi témákhoz nyúl, Cervantes, Swift, Walt Whitman életművét jellemzi. Keresi a születő irodalom hagyománykutató figyelmének lehetőségeit és rokonságának szárait, kötődéseinek vonzaskörét, így tágítva az irodalom elméleti vonatkozásait, hangulatát.

Az irodalom leckéje sajátosan egyedi: tudatosítani kell, megfogalmazni önmagát. Mi a csehszlovákiai magyar irodalom?! Megértve persze, hogy a fogalom nemcsak adott, hanem szükségszerű is, történelmi kényszerűség. S emellett iskola, bár ezt kezdetben nem ismeri fel senki, iskola – közép-európai értelemben. Később majd Turczel munkássága is erre vezet. A hazai magyar kultúrának sajátos jelenségekre és értékekre kell rádöbbennie, amelyek valahol mélyen, ösztöneiben és zsigereiben, elnyomva és megtaposva benne éltek, de nem volt terük, levegőjük, újra meg kell alkotnia őket: a saját identitását kell – elméletben és gyakorlatban – újrafogalmaznia. Az első lépéseket kétségtelenül Fábry Zoltán tette. Az *Új Szó* első számában megjelent *Üzenet* című írásában – amely később *Az utolsó szó* címet kapta – közli 1948. december 15-én háború utáni „manifesztumunkat”. Szlovenszkoí *vox humanáról*, magyar emberi hangról beszél, mely a háború előtt és alatt szólt; tragikusan igaz romantizmussal, reális fedezettel. Infernális világban is tiszta maradt a magyarság, mondja, majd büntelenül, megalázottan szenvedett, de felszabadulva sem érez gyűlöletet, nem gyűlölhet, mert jövője felé tekint. Méltó fogalmazása ez a kor kisebbségi lelkületének, igazi tömeglélektani látélet! Közben a szövetkezete-sítés háttorzongató metamorfózisában a megalázottság és az életvágy párharca dúl, a valóság döbbenetesen korszerű és sajátosan eredeti létfilozófia téziseit alapozza meg. De körvonalaz egy különös történelmi csapdát is. Említett írásában Fábry nem feledheti a múltat – bár az ideológia és az államvezetés szívesen vette volna –, mert akkor önmagát tagadja meg, ha viszont valamiféle önsajnáló búbanatba esik, netán dacos vádat fogalmaz meg, még ha közlik is, a jövő esélyeit terheli meg vele. Azt is érezzük, hogy írása erősen személyes, önmagára (is) vonatkozik, s kimondja, amit lehet: az építésben részt veszünk, de nem felejtünk. Vállaljuk a sors által kijelölt posztot. Ady „örzőinek” őrhelyét...

Irodalmunkat nem lehet történelmi érzékelés és kisebbségi létfilozófia híján értelmezni. A magyarság ösztönösen vállalta, mert felismerte, hogy a közösség „igaza” nem morális kategória, nem a „történelmi igazság” fogalomkörébe tartozó absztrakció, hanem gyakorlati tények és konkrét tettek eredménye, cselekvési szabadság vállalása és kötelező formák betartásának terméke, választás és determináció kölcsönhatása, a mindenkori téridőben működő és ható alkotóerők műve. Olyan értelemben is, hogy amikor az alkotóerők még kezdetlegeseek, tanácstalanságukban habozóan, netán tévesen aktívak, egészében szinte komikusan fejletlenek, akkor maga az élni akarás és a feltörésvágy a legerősebb alkotóerő. A Gondolat igaza a szellemi tápászkodásban és öntörvényű irodalmi mozgásban is eligazít. Génusza és írói múltja révén Fábry talán egyedül tudja – érzi?, sejtí? –, mi a teendő. A *vox humana* fogalmáról és történelmi szerepéről tanulmányt kellene írni. Múltja 1921-ig ér, Márai Sándor Kassán kiadott verskötetének a címe: *Emberi hang*. Ebből kiindulva hazai ér-

telmezését a kisebbségi magyar lét fogalmának a szinonimájaként foghatnánk fel. Márainál a hazavesztés, Fábrynál ugyanannak s a jogvesztésnek a történelmi tapasztalata motiválja. Fábry szerepvállalásának a magyarázatát is itt lelhetjük. A komor években írt *Naplója* és *A vádlott megszólal* című munkája ismeretében kételkedve nézzük, hogy oly tragikus csalódások és drámái kiábrándulások után, szinte a teljes meghasonlást követően mégsem veszítette el önmagát, és hangadó „kívánt és tudott” lenni az új társadalomban. Megalkudott volna vagy netán önmagát tagadja meg? De hát... mit tehetett?! Életműve romjain az egyedül lehetséges utat választja: számon tartva a múltat – tenni a jövő érdekében. Fábry mindenekelőtt író, hívó, s érezhetően romantikus. De mindenképp a tettek embere. Több gerinc kell ehhez, mint a lemondáshoz, mert a passzivitás tétlenséghez vezet, a tett pedig erkölcs és felelősségvállalás. A *vox humana* nem tagadja a múltat, de tettekre jogsít a jövőben, nem önfeladást, hanem az életigazságok újrafogalmazását jelenti. Fábry most példa, „örökös díszelnök” és „főmunkatárs”, de közelről sem mindenható, s nem érinthetetlen, gyakorlati hatalma nincs, csak erkölcsi tekintélye. Írásait szerkesztőgyakornokok alakítják át, rovatvezetők nem közlik, ideológusok ellenőrzik. A *Palackposta* (1960) című kötete például – legendás kéziratát a háború alatt, Fábry üldöztetése idején idegenek mentik, ez az autentikus kordokumentum – alaposan „megszerkesztve” és meghúzza jelenik meg. A *vox humana* fogalma körül vita alakul. A politika homályosnak és kevésnek érzi, nem tartja szocialista attribútumnak. Talán jól is érzi, mert nem jelszó ez, hanem Fábry erkölcsi credója. Némi- leg archaikus, ám egyéniségére szabott és egyetemes. Azoknak a bölcséleti igazságoknak egyike, melyekhez alighanem minden kor gondolkodói fordultak, még ha nem is hangoztatták. Mindenesetre Fábryt nemcsak bensőjében erősíti, hanem lehetővé teszi számára, hogy szót emeljen, tiltakozzon és akár ítélkezzen is, amikor arra van szükség, *A vádlott megszólal* „legendája” biztosítja számára az orákulum szerepét. Könyve – *A gondolat igaza* – bevezetőjében figyelmezteti az írógyakornokokat, az eszmei túlbuzgóságra és a történelem iránti türelmetlenségre hajlókat – „minek annyit rágódni a múlton!” –, hogy „a múltémésztők, a hagyománytagadók mindig ráfizetnek könnyelműségükre!” Hivatkozik Anatole France-ra: „Rosszul emlékeznek a múltra, tehát rosszul sejtik a jövőt!” Goethe kultúrafogalmát is idézi: „Aki nem tud számot adni 3000 évről, az a sötétben tapogatózva él egyik napról a másikra.” Aztán, mintegy a *vox humana* mélyebb tartalmi értelmét keresve, Herzenre hivatkozik: „A népben mindig az igazság jut kifejezésre. Egy nép élete nem alapulhat hazugságon.” Ilyen gondolatokból tevődik össze az a létfilozófiai minőség, a múlt gondolatvilágához és 3000 év szellemi folyamatosságához igazodva, nosztalgikus romantikától sem mentesen, amit a *vox humana* metafizikai tartalmának és spirituális értelmének foghatunk fel. Gondolatiságában és morális célkitűzésében a humanizmusba vetett hitet és az emberi kultúra örök értékei utáni vágyódást tükrözi.

III

Turczel Lajos (szerencsére!) közelről sem romantikus – legfeljebb némileg lírai – alkot, ám mélyen és gyakorlatiasan realista, mint egy munkájához kiválóan értő, Ipoly menti parasztgazda. Nem indokolatlan a hasonlat, s nemcsak azért, mert Turczel gazdatiszt (is) volt, hanem sokkal inkább azért, mert alkati tulajdonsága szerint gon-

doskodó és tanító, szellemi erőinek alaptermészete az építő tettvágy. Mellette az alapozó nemzedékeknek is tulajdonává vált ez a gondolkodásmód és tettvágy, munkájuk motorja lett az építő lendület. Irodalmunk ennek köszönhetően, már-már rohamtempóban szerveződött és fejlődött. Turczel kritikusi-gondolkodói értelem-ben hatékony alapozó erő lesz. Bírálói credóját a *Kritika és mű* című esszéjében fogalmazta meg, vázolva egyúttal a feltételezett szlovákiai magyar irodalomkritika morális és esztétikai értékrendjét, s azokat a hagyományokat, amelyeket az egyetemes magyar irodalomból hagyományként számon tarthat. Azaz mintegy felvillantja a hazai kritika genezisét. Esszéje a céltudatosság, a gondolati fegyelem és a körültekintő tudás példája. A magyar irodalomkritika két évszázados múltjára nézve elsőként a „felvilágosodás nagy úttörőjét”, Bessenyeit idézi: a kritikusok „jól meghányják-ves-sék azt, amit a világ elejébe akarnak bocsátani” – int a műkritika felelősségére és gondoskodó fegyelmére, s ehhez még „tudományos alaposágot és igényességet” követel. Majd Bajza Józsefet ajánlja figyelmünkbe: „Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos!” Ötvenes éveinket, s éppen Turczel okán, egyszer már a „mi reformkorunk”-nak neveztem a tétova kez-dés, a tudatosuló irány és gondolati értékek megfogalmazása miatt, a hasonlóság érdemi jegyei itt is adóttak, metaforikus értelemben a szükségszerű példa a reform-kor. A továbbiakban egyértelműen és követésére utalva mottóként idézi Erdélyi Já-nost, aki egyben hazai „őse” lehetne: „Szeretettel, mint mindig, aggodalommal, mint rendesen, szigorúsággal, mint kell, fordulok most író társaimhoz, midőn szólni akarok felőlük a közönség előtt...” Majd így tisztázza az irodalom természetét és mi-nőségi összetevőit: „...az alkotások zömét középszerű könyvek, az irodalom derék-hadát középszerű írók teszik ki.” A kritikusnak ezt tudnia kell, hogy ne essen abba a hibába, amelyre Arany János mutat rá: „Óvakodom mindenek előtt némely bíráló azon túlzásába esni, hogy kiválogatva és mértékül maga elé tűzve a legnagyobb írók legsikerültebb munkáit, mindent, ami azokon alul esik, feltétlenül kárhoztassak.” S ugyanakkor Arany felhívja a figyelmet a „mediocris poétákra”, a középszerűekre, mert ők azok, akik „nem hagyják elaludni a költészet veszta-tűzét, melynél egy leen-dő lángész isteni fáklyáját majd meggyujthassa”. Ismerve költészetünk, prózánk kezdeti állapotát, Turczel bíráló szempontjainak a kiválasztását csak elismeréssel illethetjük: a magyar kritika legjobb hagyományait kívánja meghonosítani és folytat-ni: „A szlovákiai magyar irodalom a maga első-, másod- és harmadvirágzásában – sértődés ne essék! – tipikusan középszerű irodalom.” Tehát mi a teendő? Szeren-csénkre Fábry Zoltán a vezető kritikusunk, akinek „éppen az a legnagyobb érdeme, hogy csúcsokra törő izzó igényességét oda merte és oda tudta szelídíteni irodal-munk szerény adottságaihoz”.

Turczel kritikusi credója első esztétikai manifesztumunk. Felfigyeltető célszerű-sége, megértő figyelme, a tudatosított szegénységből következő, értékmentő fele-lőssége és a valóságra támaszkodó esztétikai koncepciója és gondolatisága, hite-les magyarsága. Építő indítékú és közösségközpontú, szem előtt tartja az egyénisé-get (a subjektumot), de emellett a közös irodalomtudat megalapozására és fejlesz-tésére összpontosít. Megértéséhez néhány évvel korábban kell visszatekintenünk. Az új társadalom kultúrája, „a felépítmény”, az ideológiából nőtt ki, a mindennapi élet az eszmék bontakozó gyakorlatának a jegyében alakul. Tapasztalatlan, kritikát-lanul lelkesedő, ezért elfogult fiatal irodalmárok ideológiai tételekre hivatkozva kö-

vetelik a „szocialista-realista irodalmat”. Szabó Béla esete ebből az időből irodalomtörténetünk groteszk-abszurd színfoltja. *Első ajándék* (1951) címmel kiadott elbeszéléseiben az emlékező hang, a hagyományos stílus, a régi történetek dominálnak. Nagy lárma támad körülötte, hogy ósdi, „kispolgári”, nem szocreál stb. Az ifjú bírálók tombolnak, s a szerző úgy megdöbben, hogy sietve megírja a *Mint szemünk fényét* (1953) című szövetkezeti regényét, amely a sematikus próza és a „szocialista kánon” díszpéldánya lett. De az *Új hajtások* (1953) című antológiát is hasonló szövegek jellemzik, a kötetrel kapcsolatban Fábry életszerűbb valóságlátásra és hitelesebb realitásérzékre int. Turczel Fábry hangváltására hívja fel a figyelmet; míg a *Harmadvirágzásban*, első átfogó seregszemléjében a „segítő és biztató jóindulat volt a legjellemzőbb”, a következő áttekintésben – *Kevesebb verset – több költészetet* (1955) – „már címében mutatja az új kritikai mérték beállítását, a szigor és az igényesség szempontjainak felerősítését”. Turczel gyors pillantással a „kritikusi mezőnyt” is felméri. Oly szerény az, hogy pillantásnál többre nincs is szüksége. Sas Andornak tanszékvezetői munkája mellett nincs ideje a bíráló tevékenységre, üdvözlí viszont a „fiatal” Rácz Olivért, akinek az *Új Szóban* megjelent bírálatait „komoly, elmélyült elemzés, igényesség és széles irodalmi látókör jellemzi”. Személyesen aligha ismerte „a fiatal” Ráczot, akitől ő maga alig egy évvel idősebb. A helyzetkép tehát – sem az alkotómunka, sem a kritikai tevékenység terén – nem rózsás, jószerevével eszmei bigottság, gondolatzegénység és önképzőköri színvonal jellemzi, meg valamiféle oktalan bizakodás, szinte indokolatlan hit és naiv makacsság, hogy mind ebből hiteles irodalom, öntudatos gondolkodás és kielégítő esztétikai színvonal lehet. Turczel „tanár úr” erre készül, s teljes felelősséggel vállalja a minőségi terelésre törekvő és ösztönző „irodalmi gazda” szerepét.

IV

Az *ars critica* gyakorlására jó alkalom Turczel számára a „különcnek” számító, „szenvedélyes és kereső” Bábi Tibor második verseskötetének – *Hazám, hazám* (1955) – az értékelése, költői útjának felmérése. Már Bábi első kötetének – *Ez a te néped* (1954) – témája is „a szlovákiai közös szlovák–magyar sors jelene és jövője”. „Nála a »nép« szó nemcsak nemzeti kategóriát jelent, hanem a közös hazában testvérré vált, több nemzetiséget összeölelő dolgozó népet is.” Ami a politikának unalomig csépelte közhelye, a költő számára művészi igazság, versei „hangjukkal, gondolati felépítésükkel a »vox humana« szlovákiai folytonosságát is dokumentálják...” Turczel Bábist minősítve nemcsak esztétikai értékeket nevez meg, hanem keretet teremt Fábry létfilozófiai fogalmának is. A költő szemére veti viszont, hogy keveset szól jelenről és jövőről, „főleg zord harcot, viaskodást látunk tőle, amelyet a múlt fantomjaival hősieesen, imponálóan vívott”. De formai kifogásai is vannak. Felrója „a ritmusnak az ütem- és a szótagszám kerékvágásából való helyenkénti ki-döccenését”, a homályos szimbólumokat s az érthetlenséget: „a költészetben csak akkor látjuk szívesen a szimbólumot, ha az a költő gondolatainak szinte szárnyat adva az egész eszmei mondanivaló hatását jelentősen felfokozza – egyúttal kulcsként is szolgál a vers könnyebb megértéséhez.” Majd érdekes egyéni megjegyzést tesz. „Bábinak különben sincs szüksége erre a régies szimbolikára. Költői nyelve, erőteljességében, masszivitásában, ilyen segédeszközök nélkül is nagyon kifejező. Annál meglepőbb ez, mert Bábi nyelve egyszerű és nem színgazdag [...] a köl-

tői színhatást: a pátoszt leggyakrabban nem válogatott, keresett jelzőkkel éri el, hanem egyszerű, színszürke szavak mesteri gondolatársításával.” Esztétikai elemzését etikus emberi vonásokkal gazdagítja és árnyalja: „Bábi [...] tervektől égő, gyötördő és tépelődő lélek, akit állandó nagy emberi, népi és művészi kérdések hevítenek [...] a nagyfokú szellemi koncentrátság [...] a költő »prózaiban életében« sokszor apró, anarchikus furcsaságokban ütközik ki [...] komolyan önmagába kell néznie és a bántó érdekességeket kemény önfegyelemmel kell a viselkedéséből kiirtania. Ellenkező esetben [...] belejátssza magát a »kiverttség« érzésébe és olyan »magányos farkas-féle« attitűdbe, ami a polgári világ művészenek volt sokszor a felvett vagy rákényszerített sajátja.”

Turczel átfogó esztétikai-etikai minősítései is hozzájárultak ahhoz, hogy – különösen a korai kritikai munkáiról szólva – gyakran elhangzik a pedagógus-kritikus jelző és a tanító-nevelő bíráló létjogosultsága. Turczelnak mindez nincs ellenére, néha maga is használja e fogalmakat. Rá vonatkoztatva részben igaz is munkájának ilyen felfogása, de nem ez a teljes igazság. Bár első kötete megfelel a fogalomnak, mégis több annál. Írásai, nyelvezete a gondolati kliséktől és fogalmi sémáktól hemzseggő közírás burjánzásában egyéni és tiszta szövegek. Megfigyelhetjük fogalmi pontosságukat és logikájukat, vonalvezetésük ökonómiáját és nyelvezetük tisztaságát, formai igényességüket és tartalmi tudatosságukat. Megérezzük sajátos és fegyelmezett nyelvi erejüket. A célszerűséget és a hiteles valóságglátást. Helyes szempontokat és igaz értékeket képvisel és visz be a stiláris és esztétikai ösztönösségbe, melyről az indulás korát jellemezve már szóltam. A Bábi-kötetről írt kritikája iskolapéldája annak, hogyan visz a kritika nyelvbe példákkal illusztrált esztétikai fogalmakat és morális feltételeket, mintegy szembesítve a művészetet a valósággal. És mint ítél meg, hogyan minősít spirituális társadalomlélektani jelenségeket. Még az oktan, indokolatlan és helytelenül használt szimbólumokról, az érthetlenségről és a homályról való megjegyzései is tartósan helytállóak, ma is érvényesek lehetnének. A nyelvi erő tisztasága, egyértelműsége és a magyaros stílus szabályai mellett teszi le voksát. Korán megérezhetjük egyénisége erős vonását, mellyel hozzájárult írásbeliségünk öntudatosodásának és irodalmi gondolkodásunk kimunkálásának nagyfokú fejlődéséhez. A példakép, Fábry, a bonyolult múlt tudatában, önértékeinek a birtokában ítéli meg szövegeinket, Turczel a jelenben élve a kortárs, a hozzá közelebbi ember művét minősíti.

V

Az irodalom „gazdája” értelmét Turczel *Kritikai utóhang* (1955) című tanulmánya tükrözi. Az írás Fábry munkái – *Harmadvirágzás; Kevesebb verset – több költészetet* – nyomán született, de Turczel jellemzője, egyéni hangján, céljai szellemében szól. Pompásan megmutatja, hogyan építkezik. Elvi álláspontjával kezdi, kritikai alapvetésként vázolja a valósághoz kötődését és értékelő szempontjait. Módszere elgondolkoztató: mintha a maga számára is bizonyítaná elveinek és módszerének helyességét. Mintha tudná, hogy valaminek a kezdetét alapozza. Ösztönösen érzi vállalkozása természetét. Mintha a műről beszélve magát is igyekezne meggyőzni arról, hogy igaza van. Fábry azt mondta: változni és változtatni! Turczel talán úgy gondolja: tanulni és tanítani! Alkalmazza szempontjait, ám közben tisztázza (is) érvényüket, tudatában van, hogy azok általa fogalmazódnak meg és nyernek bizonyítást.

Nemcsak bírálataival, hanem elméleti tételeivel is gyarapítani akarja a kritika nyelvét és a köztudatot. Az ideológia bizonyíthatanul hirdeti tételeit, axiómákként, Turczel módszere más: bizonyítja (is) igazát. Hiteles gondolkodói magatartás az övé. „A kritikus az író és olvasó nevelője, a közösség szócsöve, az irodalom (és társadalom) jövőjének építője, egyengetője és az irodalom tekintélyének védője is.” Az irodalom nem „kasztszerűen szelektáló díszklub”, de nem is „lutri, pályakereső szerencsejáték, ahol hivatástudat, tehetség és becsületes közösségi érzés nélkül is lehet szerencsét próbálni és érvényesülést keresni.” Arra is rámutat, kik védelmében és milyen „irodalmárok” ellenében szólnak elvei. Elbizonytalanodott korban, útkereső időben egyenes beszéd az övé. Az ideológiai hangoskodók törtétese 1956-ban még csatazajtól hangos. Igaz program az övé, a romokból születő és káoszban építkező irodalom berkeiben. Mai tudatunkkal nehéz megérteni, még elképzelni is, az akkori gondolatszegénységet és hamis tudat méreteit, elfogadni pedig (szinte) lehetetlen, de szólnom kell róla, mert egykor valóság volt. Az azóta megtett utunk így rajzolódik elénk tisztán és érzékletesen.

Az „utóhang” seregszemléje az 1955-ös év tizenkét könyvéről szól. A műveket már értékelték – Fábry Rácz –, Turczel a már kialakult képet gazdagítja új vonásokkal. Gyurcsó István verseiről szólva – *Anyám mosolyog* – megfogja „a téma- és élménygazdagság”, a költő a „gazdag mondanivalót azonban csak ritkán tudja [...] egyenrangú művészi formába önteni [...] sok, tartalmilag értékes, politikailag helyes és pártosan szép gondolata van”, de „ezeket a gondolatokat nem költőileg adja elő”. Veres János *Tűzek és virágok* című kötetében „élményekről beszél, amelyek fiatal szívét őszintén hevítik, de magát ezt a hevülést, a belső égést és izzást nem kapjuk meg verseiben”. Veres „versei szinte magukat szavalják, olvasva őket az ember önkénytelenül is a pódiumot érzi a lába alatt”. Viszont benne „él legintenzívebben történelmi és irodalmi hagyományunk [...] utánérései: a saját alkotáson belül önkénytelen kicsapódásai a költő lelkében alkotóan és inspirálóan élő hagyománynak”. Mács József prózáját – *Végnélküli gyűlés* – már Rácz Olivér is megbírálta. Rácz „kritikája megjelenésekor túlságosan keménynek, szigorúnak hatott, noha [...] nem volt igazságtalan, sem rideg, csak szokatlan”. Turczel lényegében egyetért Ráccsal, ám „egyes írásokban [...] ígéretes írói értékeket” is lát, például Mács „finom megfigyelőképességét”, „pompás érzékét”, „a parasztember gondolkodásának és észjárásának bemutatása terén. Itt Mács néha már olyan erős és mély tud lenni, hogy szinte a legjobbakat [...] juttatja eszünkbe.” Jó érzékkel már korai munkáiban is mintegy „megsejti” Mács sajátos írói látását, igazi erősségét. Szabó Béla regénye – *Marci, a csodakapus* – kapcsán a regény műfaji természetéről meditatál: „...az ábrázolás teljessége [...] azt követeli meg, hogy a valóságnak arról a részéről – amelyet ábrázolás céljából kiválasztott – olyan sokrétű és mégis egész képet adjon, amely az eszmei célkitűzés által megkívánt összes lényeges vonásokat tartalmaz.” A regényben néhol „a gyerekfőhős jelleme túlexponált”.

Turczel munkája szelleméhez, mintegy a lelkületéhez híven írja az *Utószó az utóhanghoz* című fejezetet, melyben amiatt mentegetőzik, hogy nem szólt „az elmúlt év nagy irodalmi élményéről, Fábry művéről, *A gondolat igazáról* és több más problémáról”, de „mindnyájan tudjuk, hogy nincs irodalmi lapunk és ennek következtében az úgynevezett flekk-politika által irányított irodalmi születés-szabályozás is folyik nálunk”. Ezzel lényeges ponthoz érünk! Az irodalmi lap hiánya akkoriban már közbe-

széd tárgyát képezi, írógyűléseken is fel-felvetődik, búvópatakként viselkedve hallat magáról, ám írott szöveg, meggyőző szövegkörnyezetben, alighanem először rögzíti. S éppen egy eredményes irodalmi esztendő értékelésében vetődik fel az igénye. Turczel felvetése közvetett, de határozott. Méltó hozzá, a gondolat ezután ott lappang szövegei mélyén vagy mögött, igen, búvópatakként, már tudunk róla, közös igényünk tárgya, mindnyájunk akarátának kiteljesedése. Felmerül, mint a fejlődés akadályja, hiánya a jobb alkotómunka korlátja, az értékelések és a szakmai számonkérés valódi, irodalomhoz méltó felelősségének a gondja.

Ozsvald Árpádról írt költőportréja mögött sajátos, korabeli irodalmi életünkre jellemző szociológiai tény áll: Ozsvald és Turczel együtt laknak albérletben. A tanár és diák lakótársak, a költő és kritikusa egy fedél alatt él, s úgy is, mint szerkesztő és szerző. Turczel bírálja és vizsgálta Ozsvaldot, míg a költő szerkeszti Turczel kéziratát, sorstársak és barátok, s a kettejük közti különbség mellett kezdő irodalmárok. Turczel bírálatában egy közelről sem eszményített, ám példaértékűnek vélt líra képét vázolja fel. Megérzi Ozsvaldban a sajátos, emlékező-meditáló költőt, látja formai tökéletességre való törekedését, és védi (is) a „pártosság” hiányának ellen felhozott vádjától. S az efféle vád akkoriban nem volt lebecsülendő! A „pártosság” tisztázatlan fogalomnak számított, mint annyi más, amit az esztétikai minőség szocialista értékmérőjeként használtak, akár maga a szocialista realizmus mibenléte, némileg a posztmodern fogalmi meghatározásának bizonytalanságával, képlekenységével is összevethető, ennek ellenére, mint emez is, veszélyes fegyver volt. Könnyen, kockázatmentesen számon kérhető „minőség”. Ozsvaldot Turczel *poeta doctusi* alkatnak nevezi, aki „különös gondot fordít a forma és tartalom harmóniájára, a kifejezés választékosságára, a műfajokkal szemben támasztott elméleti és esztétikai követelményekre [...] formaszereket és formagondosság nem jelent még öncélú formakultuszt [...] eszmei maradiságot [...] reakciós világnézetet [...] az, hogy a líra terén legtöbbször éppen az egyszerűségekre való törekvés jellemzi [...] érthető, hiszen az egyszerűség a líra egyik legspecifikusabb műfaji sajátja [...] az »egyszerű« a költészetben nem a »primitív« jelenti, éppen a fordítottja annak, amit primitívnek nevezünk [...] A művészi egyszerűség [...] a sokrétű és szuverén ismeretből való visszalépés: csak a lényegesre és fontosra (való visszalépés) [...] a bonyolultnak, szövevényesnek, elvontnak közvetlen, könnyed és mégis teljes kifejezése.” Az idézetekből nemcsak az tűnik ki, hogy a fiatal költő lírája milyen fontos – újszerűen szokatlan fogalmak és elméleti megállapítások – esztétikai fejtegetések lehetőségét kínálja Turczelnek, s tegyük hozzá, a Fábry-szövegekhez méltó tisztasággal és mélységgel, hanem a korabeli irodalmi közbeszéd problematikus szegénységére és Turczel célirányosságára is következtetni enged. Megjegyzi, hogy a költő „különös múlt-szemlélete [...] a gyermek élményeket nem értékeli át felnőtt-élményekké [...] – mint pl. Szép Ernő spekulatív lírája – a gyermek szemén és értékelésén keresztül tükrözött múltat állítja szemünk elé [...] a felnőtt formailag kiegyensúlyozott előadásában adja elő [...] a felnőtt minden tartalmi hozzáadása, utólagos átértékelése, eszmei korrekciója nélkül.” Kitűnő, érvényes meglátások. Hiteles esztétikai szempontokról és értékekről szólnak, melyekkel nehezen ismerkedik az irodalom, különösen hangadó képviselői, akik a társadalmi eszmék búvóletében menderről keveset tudnak. De Turczel nyelvi ereje elfogadtatja őket, igazságait az esztétikai törvény erejével ruházza fel.

VI

Mert van a nyelvezetében valami meggyőzően hiteles nyelvi erő. Fábry stílusán megérezzük a kiteljesedettséget, a történelmi időnek valamiféle sajátos és egyéni archaizmusát, gondolkodása klasszicitást tükröz és a hangja orákulumszerű. Turczel stílusa az időben születik, a kor terméke. Az irodalommal együtt *lesz*, annak igényéhez mérten gazdagodva, tárgyilagosan gondolati stílus keveredik ki belőle, az élőbeszéd emelkedettebb – irodalmi – mása, melyet gyakran lírai és/vagy metaforikus jelzések árnyalnak, költői képek, hasonlatok szőnek át. Szóltam már Turczel „gazda” közérzetéről, nyelvezetének plaszticitását is érintenem kell! Az említett, lírába oldódó jelzők és hasonlatok, gondolati szövegeinek a képisége – mindezen stílusjegyek élővé, időszerűvé és az irodalom hangvételéhez hasonlóvá teszik írásait, gondolatait. A kor pozitív szellemiségének nyelvén szólnak. Szerves részei a közbeszédnek, ám pontosságban és gondolatosságban felette is állnak, a szabatos, magyaros stílus követelményének megfelelően aktívan realista szemléletre tanítanak. Turczel esszéisztikus közvetlenséggel és az élőbeszéd meggyőző erejével ír tanulmányt, kritikát. Realizmusa nem műfaji ismérv, nem címke, hanem életérzés. Alkati tulajdonsága, életpasztaizataiból s a megélt történelmi időből következik, olyan erők éltek, amelyek férfivá érlelték és gondolkodóvá tették. S arra tanították, hogy vállalja korát és léthelyzetét. Sajátos példa erre az olyan fogalmakhoz való viszonya, mint az osztályok elmélete, a társadalom építőjellege, a szocialista tervek igenlése. Bízunk bennük, és elfogadjuk őket, szól az érdekükben. De érezzük, hogy felfogásában és szóhasználatában árnyaltabbak a fogalmak, az osztályharc szót alig használja, és az osztályellentétek mintegy saját tapasztalatként, szociális-szociológiai értelmezésben jelennek meg nála, mélyebb – életes – igazságuk kerül előtérbe. Olyan tudáselemek lesznek ezek, melyeknek nem aktuális-mozgósító funkciójuk, netán sematikusan elítélő szerepük van, hanem „csak” tanulságuk. Szótárában és értékrendjében az olyan fogalmak, mint az építés, az osztályhűség, az elkötelezettség és más jelszavak nem ideológiai értéket jelentenek, hanem valamiféle humánus értelemben vett morális nézőpontot és közösségi jellegűen vállalt felelősséget. Nem hangoztatja, ám érzi a *vox humana* időszerű érzéskörét és fogalmi jelentőségét. A tisztázatlan fogalmakból és Turczel – s irodalmunk – öntörvényű fejlődéséből aztán olyan ellentmondások lesznek ebben az időben, ötvenhat kisugárzásával súlyosbítva, amelyek az irodalmi gondolkodás és az eszmei kihívások ellentmondásaiból születnek. Együttlétükben sűrűsödnek és nyílt csatározásokban csapódnak le, melyekben Turczel, a feltörekvő hiteles irodalmi erők oldalán állva központi helyzetbe kerül. Mielőtt azonban erre rátérnék, szólnom kell az *Írások mérlegen* többi írásáról, melyekben a szerző újabb műfaji és írásbeli területeken kitűnő érzékkel bővíti gondolkodásunk s az irodalmiság határait.

Jó példa erre Egri Viktor *Öt színdarab* című kötetéről 1957-ben írt terjedelmes tanulmánya. A „színdarab” műfaji meghatározás helytálló, szlovákiai magyar dráma-irodalom nincs. A műfajban egyedül Egri alkot, nem érdektelenül, de főleg időszerűen. Turczel Egri művei köré célszerű drámaelméletet kerekít. Gondolatai általában is érvényesek, az íróra vonatkoztatva pedig találóak. Egri markáns vonásai „a határozott sűrítési és szerkesztési tudás, a kitűnő témaérzék: invenciózusság, a jó jellemalkotó készség és a mély erkölcsi-eszmei megalapozottság”. Általában „az epika felől érkező író sokszor éppen a drámai sűrítést nem tudja megoldani”. Turczel

a háború előtt írt *Gedeon-házat* és az 1946-ban szerzett *Élni kell* című darabot tartja figyelemre méltóknak, s komoly lélektani érzéssel jellemzi őket. *A közös út* – melyért a szerző Állami Díjat kapott – és Egri későbbi művei azonban már kevésbé ragadják meg. Még a *Házasság* címűt elemzi lélektani érzéssel és minősíti kedvezően. Esztétikai szempontjait azzal magyarázom, hogy Turczel ösztönös irodalmi érzékelése a háború előtt és alatt formálódott, tehát „hagyományosan”, mintegy klaszszikus értékek mentén lett, és az ötvenes évek irányzatos, dogmákra épülő, sematikus kitérőit képtelen elfogadni. Ennek tudható be, hogy a művekben az „emberi” vonásokat-vonatkozásokat keresi, s elmarasztal, kifogásol, fenntartással él, amikor az ideológiai kényszer hiteltelenségeivel találja szemben magát. A tragikusról Shelleyt idézi: „Tragikusan hat az egyén, ha szükségét érezzük, hogy tetteit mentegessük, de közben folyvást tudjuk, hogy a tettnek szüksége van a mentegetésre.”

Fábry Zoltán jubileumát ünneplő írásának alcíme: *Egy harcok élet seregszemléje a 60. évfordulóján*. Ahogy Fábry alakját vázolja és írói érdemeit összefoglalja: hiteles és érvényes szellemi arckép! Tárnyilagosan emelkedett, de nem lelkendező, elismerő, ám nem magasztaló, Turczelnek nem tulajdonsága a lelkendezés. Feltétlenül elfogadja őt, de a kritikai pillantás számára is hagy résnyit lehetőséget. Fábry nagy író és példaértékű, tiszta lélek, de nem emberfeletti lény. Jellemzésére őt magát idézi 1931-ből: „...a harcok író: a kellemetlen, a kényelmetlen kortárs, a korparancsra figyelmeztető és felelősségrevonó, az állásfoglalás, az ellenőrzés, a meggyőződés egyoldalú fanatikusa. Író, aki nem akar mint író elkülönülni, aki nem bújjik a hiúság és a szellemi arisztokratizmus gyanús védőpajzsa mögé, de aki [...] tudatosan is részt akar venni a történelemben.” Turczel hozzáteszi saját gondolatát, Fábry: „Egy álmokban dédelgetett és százszor elképzelt és eltervezett individualista-intellektuális élet színes vágyait dobta félre, a tiszta művészet szellemi gyönyöreiről mondott le, amikor a harcok erre az újtára, az egyetlen becsületes írói útra lépett.” Hozzátenném: az ok a kisebbségi lét kényszere (is) lehetett! Olyan csapda ez, amelyből az ember ösztönösen, ám szükségszerűen keresi a menekülés lehetőségét. Talán a humanizmus, a folyamatosságvágy s a demokrácia, például a *vox humana* irányába. Turczel is sejti, s Fábry vonatkozásában viszi a köztudatba a kultúra évezredek küldetésének és az irodalom feladatának a – Goethe által megfogalmazott – gondolatát: „számadás háromezer évről!” S végül irodalmunk történetének a megírására kéri Fábryt, hogy „vesse meg ezzel a művel a sajátos szlovákiai magyar irodalmi tradíciónak alapját, amelyre további utunkon oly nagy szükségünk lenne”.

VII

Ezerkilencszázötvenhétben írja *Líránk helyzete és perspektívái* című elemző tanulmányát, mintegy új fejezetet nyitva irodalomtörténetünkben. Esszémben is. A kezdetek óta eltelt jó fél évtized alatt rapszodikusán fejlődik a közélet, a történelmi idő (Sztálin halála, XX. kongresszus, 1956) komoran rengeti a politikai klisék és ideológiai sémák, a lelkesedő irodalom alapjait. Ehrenburg *Olvasás* címmel ír regényt. Nálunk tehetséges fiatal nemzedék hallatja szavát, s dörömböl irodalmunk kapuján. A nemzetiségi kultúrában az önállóság fokozódó igénye jelentkezik, s ki is hívja az ellenőrzés növelését. Az államhatalom számára a forrongó hangulat gyanús, ellenforradalmi lehet. A reformok csírájukban sincsenek még jelen. Megszűnik a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó, utódszerkesztősége a Szlovákiai Szépirodalmi Könyv-

kiadó része, a magyar szerkesztőség vezetője szlovák jogász, pontosabban volt ügyész. Az irodalmi lap hiánya már megfogalmazódott, írószövetségi összejöveteleken egyre több szó esik róla. A vitákba fiatal hangok jelentkeznek. Ötvenhat érzelmi feszültségéből indulati töltet keletkezik, s ez kölcsönös gyanakvást visz az amúgy is ellentmondásos irodalmi fejlődésbe. Környezetével és önmagával (is) küzd a hazai magyar író, joggal érezheti meg a talajvesztettség állapotát, mintegy „egyéni” öntudatra ébred. Az irodalom keresni kezdi saját értelmét, léte természetét és munkája irányultságát, lealkonyulóban az ösztönösség kora. A közös gondok is jobban tudatosulnak. L. Kiss Ibolya romantikus együttérzéssel és jóindulattal írt regényét a szlovák–magyar együttélésről, a *Túl a folyórt* (1957) gyanakvással fogadja a túlérzékeny vált hatalom, s magyarázatot követel. A fiatal irodalmárok (irodalmunkkal együtt) az állambiztonsági szervek érdeklődésének az előterébe kerülnek, ismert Babos László ügye, a magyar forradalmat ünneplő versének esete, s ismert a szerző sorsa. A korszak szerkezetét és hangulatát történészek dolga kibogozni. Nehéz és kockázatoktól sem mentes vajúdás indul, ám minden az irodalmi – és nemzeti-ségi – gondolkodás önállósulása felé vezet.

Tanulmánya bevezetőjében Turczel megállapítja, hogy a mindenkori magyar vezető műfajnak, a lírának a termékenysége, lendülete nálunk kimerülni látszik, költészetünk a válság jeleit mutatja, 1952–1953-ban egy-egy kötet jelent meg, 1954-ben kettő, 1955-ben négy, majd 1956-ban ismét kettő, 1957-ben pedig már egy sem. Bár az előző évek a „sematizmus virágévei” voltak, s a kiadói engedékenység nagyfokú, ennek ellenére a vers hiánya nyugtalanító, magyarázatra és változtatásra vár. Turczel nem magyarázatot keres, ő változtatni akar, az „irodalom gazdája” segíteni szeretne. Okok keresése helyett, a sematizmus megnevezése és tagadása mellett, új területeket kíván felfedezni, bevonni az irodalomba, új forrásokra, friss hangra hivatkozik. A megújulást az „utánpótlásban” keresi. Négy-öt új névről van tudomása, „akinek természetlaga felülmúlja az eddig kiadott verskötetek átlagos színvonalát”. Név szerint Tózsér Árpádra hívja fel a figyelmet, Komáromban tanára volt, ahogy Koncsol Lászlónak, Zs. Nagy Lajosnak s másoknak is, tehát jól ismeri őt. Tózsér azonban „egyelőre – meglepő értékei ellenére is – csak kérdőjel. De a jövőnek, a holnapnak a kérdőjele. Olyan kezdő, aki még minden lehet, olyan ígéret, aki mindent beteljesíthet – de aki esetleg önerejébe bele is fülhat, forró lázaiban el is sorvadhat. Egyszóval: rizikó, kockázat, de már olyan, akire tenni érdemes, akire tenni már kell is!” Szinte apai szavai rámutatnak a fiatalokat övező tanácstalanság, nemzedéki óvatosság, bizalmatlanság és gyanakvás árnyaira is, amely a fiatalokat övezi. De még inkább arra, mit kell tenni az érdekükben, hogyan kell legyőzni a velük szembeni ellenállást, melyet a korabeli viszonyok és a nyomott politikai légkör bőven termel, s feszít az ideológiai bizonytalanság. Így rajzolódik elénk identitásunk természete, irodalmi öntudatunk fogalma és érzésvilága, „a holnap kérdőjelei” így merednek ránk.

A kérdőjelekből problémák, megoldandó gondok lesznek. A fiatalok bemutatása – az *Új hajtásoktól* érettebb – antológiát kíván, a finomabb kritikai „rostarendszer” irodalmi lapot feltételez. A közbeszédben élő kérdések nagyrészt Turczel szövegeiben nyernek pontos kifejezést, kapnak nyilvánosságot, és közkíválmanként, mintegy felhívásként kérnek támogatást. Tudatos lépések ezek a hiteles irodalom megteremtése felé vivő úton. A kor autentikus tettei, még ha naivan heroikusnak tűnők

is, még ha kissé érthetetlenek is. Irodalmunk úgy nőhetett ki a „semmi”-ből, mert ennyi szellemi energiát és áldozatos életerőt öltek bele, hogy egyáltalán legyen. Aki szeretné megérteni irodalmunk genezisét, éppen ezekre a „sajátosan esendő” vonásokra és parányi voltukban is „heroikus” erőfeszítésekre kell figyelnie. Kétségtelen, hogy az irodalom megtanult s később is képes volt általános érdekű, közösségi jelentőségű kultúrpolitikai tetteket, létfenntartó erőfeszítéseket kezdeményezni. Közéletisége így sajátos irodalmi-esztétikai funkcióval (is) bír és a politikum a korabeli esztétikai érték része lett. Oly módon, ahogy Turczel felveti az „utánpótlás” kérdését és mozgósít a fiatalokat bemutató antológia meg az irodalmi folyóirat alapítása érdekében. S ebben központi szerep jut az „irodalmi rostarendszer” finomításának csakúgy, mint a formai kezdeményezések és esztétikai minőségek szabadságának is, tehát az új értékrend kimunkálásának. Szövegéből stílusa mellett – érezzük gondolatainak mélységét, mintegy megsejtve a gondok gyökerétét. „Az irodalmi élet legfelsőbb, intézményes rostarendszerét a kiadóvállalatok jelentik [...] ez a rostarendszer nálunk egy ideig igen nagyszemű rostákat használt, most pedig egyes területeken, így a lírában szünetelteti a rostálást. Mint a legújabb felvásárlási tervek mutatják, a közeljövőben csak a nemesített vetőmagot termelőktől lesz felvásárlás, s az új termelők terményei raktáron maradnak. Vajon a kiadónak – az irodalmi lap hiánya és az ezzel szorosan összefüggő, folyamatosan és rugalmasan működő kritika hiánya miatt – nincs megfelelő áttekintése a lírai utánpótlás produkciójáról? Vagy a begyűjtött termésminták silánysága teszi tartózkodóvá, elutasítóvá a kiadót? Nem tudjuk. Mindenesetre úgy érezzük, hogy a kiadónak és nekünk mindnyájunknak is szükségünk van alaposabb széttekintésre és helyzetelemzésre. Ezt a széttekintést és helyzetelemzést próbáljuk most líránk területén elvégezni.”

Turczel körültekintően tudatos. Látja, hogy nemcsak irodalmunk témáit, hanem a lehetőségeit is társadalmi helyzete és kisebbségi léte, a kor szellemisége és ön-maga belső erői, képességei és vágyai határozzák meg. Identitásának kimunkálása önépítkezést, küzdést, benső energiákat és jövőképet követel. Intézményes teret és lankadatlan életerőket kíván, hogy az új alkotóerők megszülethessenek. Az irodalom törekvéseit politikai téren is hangoztatják, Dobos László, Szőke József és mások képviselik „az ügyeket”. Bábit – Turczel hiányolja verseit – „eltanácsolták”. Szepsiben a könyvesbolt „segédszemélyzeteként” darvadozik. A törekvések élnek, az irodalom életerői mozgatják a dolgokat. Turczel helyzetjelentése arra szolgál, hogy indokolja az utánpótlás térnyerését és ezáltal a minőségi fejlődés törvényszerűségét. Rácz Olivér patrióta hangvételű, szép verseskötete, a *Kassai dalok* (1958) érzelmi és formai érettségével árnyalja az irodalom hangulatát. S amikor 1958 szeptemberében megjelenik az *Irodalmi Szemle* első, majd az év végén a második száma, a dolgok jó úton haladnak. Ugyanez évben az „utánpótlás” bemutatkozása is megtörténik: Turczel Lajos válogatásában és bevezetőjével megjelenik a *Fiatal szlovákiai magyar költők* című antológia. Bevezetőjében ezt írja a „nyolcokról”: „Az itt felsorakozó költők elsősorban a művészi forma terén múlják felül az előző nemzedéknek formailag eléggé szimpla, egyszínű költészetét. Hajlékonyabb és gazdagabb költői nyelv, bátrabb kifejezés-keresés és képalkotás, erősebb gondolati jelleg, dúsabb ritmikai árnyaltság és szélesebb műfaji skála jellemzi a termésüket [...] a kisebb-nagyobb kölcsönhatásoktól, a hasonló vagy rokon költői attitűdtől eltekintve a költői egyéniségük nem hozható közös nevezőre [...] Vannak köztük a költői hagyományok-

hoz ragaszkodó tradicionalisták, új hangra és kifejezésre törő avantgardisták, kiforrottak és kevésbé kiforrottak [...] egyikük-másikuk alkotó energiáit még szinte teljes egészében a lázas formakeresés és kifejezésbeli újítás vagy választékosságra, csiszoltságra való tudatos törekvés emészti fel. Mások viszont az egyéni hang, a költői önmaguk keresése mellett – felismerték már a költészet közösségi küldetését, emberformáló és társadalomalakító szerepét.”

VIII

Fábry *Res poetica* (1959) című tanulmányában azonnal értékeli a könyvet. Írásából már az elején kiderül, mennyire nem (csak) az irodalom dolga az „utánpótlás” jelene, mennyire létünk ügye egyben, mily fontos életjel. A „költészet dolga” tehát elsősorban a mi ügyünk, s a kötet a mi örömünk. Esszéje bevezetőjében hosszan taglalja a líra mibenlétét, jelentőségét és elhivatottságának természetét, s nem kevesebbet, minthogy verselemzések, fogalommagyarázatok és morális-esztétikai mérlegelések után eljusson egy verskép nyomán – Tözsér: „Anyánk képén / a világ a ráma” – a „Költészet korának” megvalósulásáig – az „Emberországig”. „Édes anyanyelvünk – adottságunk – és az emberiség anyanyelve – a világtudat és világszolidaritás – így lesz együtt és egyszerre res humana, tehát: res poetica.” Fábry önmagában már elérte a „kisebbségből” az egyetemességig – az Értől az Óceánig – a szülőföld és nagyvilág két véglete nyer benne kifejezést, írói lehetőségeink és vágyaink ellentmondásának a feszültsége régen benne él. Szinte minden munkája ennek leküzdését, alkotói összebékítését sugallja, képviseli. A „nyolcak” teljesítményét is világirodalmi összefüggésekben látja, provincializmus és világnitottság bonyolult csapdájának a helyzetében érzékeli, és új – morális és esztétikai – lehetőségek látáshatárát nyitja a fiatalok előtt. Miközben tudja, hiszen magán is megérezte, hogy a két lehetőség az irodalmi életben szembekerül egymással. Idősek és fiatalok ellentéteként? Nem egészen. Inkább a múlt erők s a politika ellenőrző akarata és a természetes írói alkotásvágy szabad szárnyalásának a konfliktusaként. A híres-hírhedt „vox humana perében” egyedül Turczel állt ki nyíltan és határozottan Fábry mellett, emelt hangon, szenvedélyesen védelmezte őt. S a vádat – a *vox humana* nem szocialista eszmény, tisztázatlan fogalom – másokkal együtt éppen Bábi Tibor képviselte, a költő, akitől Fábry – s Turczel is – annyit várt. Fábry árulásnak minősítette a támadásokat, és kétségbe ejtette, hogy nem értik őt: hogy a *vox humana* éppen az emberközpontúságot, a műfajként megjelölt „antifaszizmus” pedig a hatalom kizárólagosságával szembeni tiltakozását fejezi ki. A később megjelent *A vádlott megszólal* és *Naplója* révén tudjuk, hogy a hatalom „kizárólagossága” alatt a szocialista hatalmat (is) értette, s ezt meg is írta 1964-ben *Antisemitizmus* című korszakos esszéjében.

A hatodik évtized legelején mintha egy-két szürkébb, eseménytelenebb év következne. Feszültségek után, tanácstalanságot követően mintha valami készülődne. Talán érezni is, bár még nincs jele. Fábry, néhány prózakötet (Kónya József, Mács József, Lovicsek Béla) okán megírja *A novella kérdőjelei* (1960) című nagy tanulmányát a novella és elbeszélés műfajáról (később *Az igényesség műfaja* címet kapta), melynek célja hasonló, mint a *Res poeticának*: felmérni a kispróza állapotát és – a novellairodalom világméretű pangása ellenére – egyetemes távlatokat nyitni a hazai rövid műfajoknak. Fábry szellemiségének a kiteljesedése a kor: a nagy várako-

zások kora. A *novella kérdőjelei (Az igényesség műfaja)* olyan egyetemes alapállású munka, hogy szinte a Kilimandzsáró hófedte csúcsaként magasodik ki a korabeli írásbeliség lankáiból, lenyűgöző fehér csúcsként, melynek közelében valahol Hemingway megfagyott leopárdja hever. Gazdagsága ilyen metaforák lehetőségét sejteti. Mintegy felragyogva megelőzi vele az újabb, immár prózaantológiát az ugyancsak Turczel válogatásában és bevezetőjével megjelent *Szlovákiai magyar elbeszélőket*. Bár e kötet szinte minden hazai prózaíróat bemutat, színvonalában közepes, ráadásul gyengébb írásokat is felmutat, azaz nagyon széteső színvonalat prezentál. Turczel így látja: „...novellaírásunkat a fejlődésben, a korszerűsödésben főképpen két fogyatékoság fékezi: az egyre inkább avuló formai tradíció nyúgei és a mai, korszerű tematika hiánya [...] egészen elvétele, itt-ott észleljük csak a modern próza nyelvi és stílusvívmányainak, új szerkesztési megoldásainak és fogásainak jelentkezését, hatását [...] novellistáink nagy része még a múltban időzik, tematikailag a múlt emlékeiből, élményeiből él.” Aztán mintegy új idők nyitányaként lefolyt a nevezetes „sematizmus-vita”, Tózsér vitaindítója nyomán „boldog-boldogtalan” elhatárolja magát a sematizmustól, és új értékek után kiált. Némileg „eső után köpönyeg”, mintha az irodalmi gondolkodás már túllépett volna felette, a gyakorlat azonban bizonyos „utósematizmus” köpenyében még köztünk lappangott. Érdemes Turczel vitairatára figyelni. Józan és céltudatos a hangzavarban. A vitát hasznosnak tartja, majd a sematizmus okait és hátterét magyarázza, Tózsér kitételét is vitatja, aki „az erkölcsi bátorság hiányában” marasztalja el a sematikus írókat, de Szókével is szembefordul, aki viszont a sematizmusért a kritikusokat teszi felelőssé. A vitát Fábry *Antisematizmus*a zárja le, a már említett esszé új szemléletet nyit és rengeteg gondot okoz a politikusoknak. A szlovákiai irodalom elé pedig törvényként emelkedik, s az írók kötelességévé teszi, hogy tudatosítsák és átéljék történelmi létüket. Az írásbeliség fogalmazza meg itt közösségi identitását, nemzeti és állampolgári kötődéseit és esztétikai sajátossága természetét.

IX

Turczel második könyvének *Írás és szolgálat* a címe, 1965-ben jelenik meg, alcíme: *Kritikák 1958–1964*. A cím egyértelmű: az írás – szolgálat. Ma az állítás pátoszt sejtet, romantikus emelkedettséget sugall, talán mosolyra készítő naivitást is, akkor korszakos felismerés, folyamatosság minőségi eredménye, törvény. Korparancs – mondaná Fábry Zoltán. Turczel is így gondolja. Irodalmi realizmusunk már meg volt győződve róla, hogy tettekre képes életere. Az irodalom általában így véli, de nem mindig hisz benne, mi akkor hittünk. Legjobban talán Turczel hitt és tette, amit tennie kellett. Kötete első írásában *A csehszlovákiai magyar irodalom fejlődési feltételei 1945 előtt és után (Irodalomtörténeti vázlat)* összegezi legfőbb vonásait, az írás dátuma 1960. Kik vagyunk, hogyan lettünk? Irodalmunk önálló jegyei, előzményei 1920 táján, a hazavesztés tényéből és a váratlan talajvesztés érzéséből születtek. Nagypaínk egy-két év után felébresztették a korábban már működő, tisztos múlttal és eredményekkel bíró polgári-kulturális társulásokot, egyesületeket: a pozsonyi Toldy Kör, a komáromi Jókai Egyesület és a kassai Kazinczy Társaságot. Velük kezdődött a „szolgálat ideje”, szolgálták a magyar irodalom, nyelv és kultúra ügyét, zsongították a haza- és nemzetvesztés fájdalmát, szolgálták a kilátástalannak tűnő jövőt. Az apák magukba – köreikbe zárkóztak, emlékeiknek éltek. Lapok indultak

ilyen szellemben, magyarországi emigránsok aktivizálták őket, van a magyarságtudatban, szellemiségben valami elpusztíthatatlan életerő. Az erdélyi irodalom történelmi jelenlétére, korábbi önállóságára támaszkodva újul meg, a mi irodalmunknak rá kell ébrednie elődnélküliségére, hagyománytalanságára, a pusztaságra, melyből kihajtott. Ez a semmi-érzet, a magány-érzet később is alapvonása lesz. Zsigeri élmény, melytől nem szabadulhat, ösztön, amely a szárnyalását gúzsba köti, szolgálatra készíti. Hogy mit szolgáljon? A saját létét, ez lesz az „Ügy”-e! Márai polgárai is az Ügyet szolgálják, ők tudják, mi az. Irodalmunk ekkor kezdi tanulni, hogyan szolgálja az Ügyet, és egyáltalán, mi az?! Talán a nemzettudat magára vonatkozó, szellemi ébredése. Részben romantikus, eszmékben hisz, és megvalósíthatóságukban bízik, de biztos, hogy emellett valós és igaz életerő. Tudatos tettekre sarkall, és élni tanít! Metafizikai jelenség és spirituális élmény, mégis konkrét, szinte kézzel fogható. Bár az Ügy megfoghatatlan, mégis mindenki tudja vagy legalább is sejti a lényegét. Leginkább a nyelvi kultúrában gyökerezik, általa fejeződik ki és a történelemből táplálkozik. A nagy történelmi élmények közös életérzést teremtenek, az abból következő valóságsszemlélet pedig kultúráját, erkölcsi magatartást sugall. Miért fejtegetem mindezt ilyen részletesen? Azt szeretném megvilágítani, hogy milyen módon és miért éppen akkor alakult ki irodalmunknak az a tulajdonsága, amit egészen egyedi vonásának érzek. Ezt a vonását, sajátos történelmi létének és jövője esélyeinek a vizsgálatát helytelen lenne ad abszurdummá fokozni, kikiáltani abszolútnak, de számításba nem venni, esetleg nem venni tudomást róla – bűn.

Ahogy az újrainduláskor – az ötvenes évek legelején – szinte a fizikai – kézzelfogható jelenlétét kellett irodalmunknak megteremtteni, egy évtized múltán –, a hatvanas években – szellemi, tehát spirituális valósága alapjait fogalmazza. Túlérzékeny közegben, az ideológia komor, szigorú tekintetétől kísérvé teszi, csírázó reformszellem és elbizonytalanodás tapogatózásában. Óvatos érzékenységgel, bár nem félve, önmaga létét keresi. Rácz Olivér teszi fel a kérdést: létezik-e önálló csehszlovákiai magyar irodalom? Így válaszol: az első köztársaságban volt, 1938-ban „próbálták kiirtani”, 1943-ban a „tövet is kiásták”, 1945-től 1948-ig „halott tönkként hevert az út szélén”, 1948 „jégtörő februárja állította talpra. Van.” Nem a korszakolást érzem itt fontosnak, sem a szövegkörnyezetben élő, lírizált történelmi sorsélményt, hanem a megállapítást: van! S azt is érzem, miért van. Mert kell, hogy legyen! De kinek kell? Nekünk, magunknak!!! A korszak írásbeliségében gyökeret vert az akarat, hogy megmutassuk magunkat. Kik vagyunk? Mit akarunk? Hová tartozunk? A kérdések, máig érezzük és tudjuk, szinte megválaszolhatatlanok. Az ellentmondás társadalmi és nemzeti hovatartozás ellentétei között feszül. Lét és tudat párharca folyik bennünk, feje tetejére állított időben. A „jégtörő február” metafora megél, de még rezonálnak a *Túl a folyón*-eset és az 1956-ot kísérvő „jelzések” hullámai. Rácz említett írásában – Ordódy Katalin: *Megtalált élet* című könyvéről (*Irodalmi Szemle*, 1958. 1. sz.) – Szalatnai Rezső okán, aki akkor már Budapesten él, felveti: *Petőfi Pozsonyban* című könyvében gyönyörűen „önmagáról, önmaga útjáról ír pontos megfogalmazást”, de amikor olyan kötetet állít össze csehszlovákiai magyar olvasók számára, amely „érzékeny vitára adhat okot [...] már a csehszlovákiai magyar irodalom történelmi hiteléről van szó [...] Móricznak ezek a szlovákiai tárgyú írásai nem képviselhetik a magyar író szlovákiai szemléletét. [...] A pozsonyi Szalatnai Rezső – bizonyá-

ra egy megtévedt pillanatra – elfelejtette a csehszlovákiai magyar író, a csehszlovákiai magyar irodalomból elindult író legfontosabb feladatát: a híd-verést.”

Eddig építés és önkifejezés volt, ezután olyan minőség kimunkálására van szükség, amely az önkifejezéshez és építéshez meggyőződést, hitet és szenvedélyt biztosít. A dilemma gyökereit történelmünk végzetserű fordulataiban és az (írói) lélek mélyrétegeiben kell keresnünk. Híd önmagunkban! – írtam 1964-ben, a hidat, mely a kibékíthetetlennek tűnő végleteinket összeköti, „önmagunkban kell felépíteni”. Turczel 1961-ben Fábry *Palackpostáját* értékeli, s elégedetlen. A műnek, ahogy az 1934-es *Korparancsnak* és az 1937-es *Fegyver s vitéz ellenek* is, meg kellett volna előznie *A gondolat igazát*, s bevezetnie a háború után születő Fábry-könyvek sorozatát. „Hiányérzete könyvkiadásunk jellemzője”, írja Turczel, de – teszem hozzá – a szlovákiai magyar irodalom helyzetét is jellemzi az eset. Fábry *Palackpostája* s a másik két műve is „időzített bombának” számított, ahogy múltunk is, s csak megszűrve, „megszerkesztve” válhatott nyilvánossá. Mert a múlt egyre jobban előtérbe kerül, ami a történelemtudat formálódásának jele, feltörekszik és sorsunk előzményeire, gondjaink folyamatosságára figyelmeztet. Turczel a *Szlovenszkói küldetés: 1938* című Fábry-esszéből idéz: „Volt egy hitünk, volt egy álmunk: a szlovenszkói magyar szellemiség lesz az az archimédészi pont, amely kiforgatja sarkaiból az eddig volt, tespedt, konok, elmeszesedett beteg magyar életet. Szlovenszkóiak lettünk, mások, újmagyarok. A régiek veszélyt szimatoltak bennünk, de mi magyar haszonra készülődtünk [...] Egy kisebbség vállalta a Magyarországon akadályozott vagy vegetáló többség progresszív munkakörét.” Majd a *Felvidéki szellem* című írásból idéz, 1939 februárjából néhány gondolatot: „Európa volt a hazánk, demokrácia a mértékünk és emberség a magyarságunk. Csak az volt és lehetett a szemünkben magyar, ami emberséges volt, és nem megfordítva. A szlovenszkói magyar szellemiség varázsszava és elcsépelet frázisa, igazolója és elmarasztalója így lett a vox humana. Ez az absztrakció lett a szlovenszkói élmény legigazabb valósága és legfőbb ismertetője [...] S íme a valóság: a szlovenszkói magyar szellem, potenciájának megfelelően le nem tagadható politikai erő lett – Magyarországon. Politikai fenomén, új magyar értékjelző: „felvidéki szellem”, melynek lényege és eredője azonban egyetlen név: Jaross [...] Ez a jarossizmus azonban nem egyenlő azzal a szlovenszkói szelemmel, melynek ismertető jegye a vox humana.”

A turczeli realizmusnak fel van adva a lecke: kimunkálni és megfogalmazni irodalmi kánonunk természetét, valóság- és történelemszemléletét, esztétikai és morális értékrendjét. De úgy megalkotni, hogy amit az irodalom ösztönösen tesz, az a kánonban tudatosuljon. Reformkori igény: a közös igazság legyen a törvény. S a hitteles alkotás – mű, igaz tett legyen. A kisebbségi kultúra nem szabadulhat morális dimenziójától. Egyaránt fontos a mű esztétikai és erkölcsi minősége. A kisebbségi sorsot, a magyarság léhelyzetét és történelmi tragikumát csak morális értelemben lehetett megjeleníteni. Turczel azonban a műben nem a vélt vagy valós kisebbségi és közösségi igazság deklarálását keresi, sokkal inkább ennek az igazságnak a hitteles megjelenítését, bonyolult lelkiségének árnyalt kifejeződését. A történelmi tények súlyának megítélésében szívesen hagyatkozik Fábryra, mintegy bizonyításul bőven idézve őt, alátámasztva a történelem tanulságait, s ha szükséges, maga is nyíltan és tömören megfogalmazza véleményét. De a sérelmeket, a szenvedést nem túlozza el. Nem esik érzelmességbe, szüksézáván tényszerű marad, tudja hogy a meg-

élt dolgok felidézése amúgy is hullámverést okoz a köztudatban. Inkább úgy gondolja, térjünk a lényegre: lássuk a medvét! Nézzük az alkotást, a műveket! Fábry helyzetelemzései, vallomásos ítéletei gyakran érzelmileg fűtöttek, szenvedélyesek és néha romantikusan morálisak, a Turczelói tömörek, tényszerűek, reálisak. Részben nemzedéki, másrészt alkati a különbözőségük: Turczel realizmusa Fábry kesernyés romanticizmusából folyik. Talán patetikus a *vox humana* eszménye, de magatartásnak keményen realista lehet.

A hatvanas évek első fele Turczel kritikusi munkájának termékeny ideje, „irodalmi gazda” mivoltának fénykora. A könyvkiadás még nem kínál bírálatainak nemesen fajsúlyos anyagot, de a „rostálás” már túl van gyerekbetegségein. Megnőtt az irodalom benső biztonsága, merész alkotókedve, kezdeti esetlegességeinek bábszerű burka hasadozik, repedezik, fajsúlyosabb művek előérzetét érezni a levegőben. A kritikus hangja is tárgyyszerűbb és magabiztosabb, kevésbé elnéző és mélyebben szántó. Mintha tudná, vagy csak ösztönösen sejti talán, hogy nemcsak műveket bírál, hanem a műkritika nyelvezetének szintjét, fogalmi pontosságát és gondolatgazdagságát is növeli. *Írás és szolgálat* című könyve hű irodalomtörténeti tükör. Minden fontos irodalmi jelenséggel foglalkozik. Új neveket von be a drámairodalomba (Dávid Teréz, Kónya József, Lovicsek Béla), alapos elemzésében – *Vázlatos képében...* – számba veszi a műfaj szegényes kínálatát. A drámairodalom iránti kitartó figyelve már-már hiábavaló macacsságnak tűnhetne fel, ha nem tudnánk, hogy a „legsűrűbb irodalmi műfajban” az alkotás alapjait keresi, az alkotás belső törvényeit vizsgálja. A hazai példákon a legelemibb jegyeket kéri számon: a formai kiegyensúlyozottságot és a jellemek lélektani hitelességét. Mindegy drámaiscolát „nyit” kezdők részére. Turczel gondolatosságában és formaérzékében is realista. De ez nem Veres Péter életes szociológiai „sültrealizmusa”, sem Németh László intellektuális „gondolat-realizmusa”, nem is Illyés „lírai realizmusa”, sem Fábry „erkölcsirealizmusa”, hanem Turczel sajátos „kisebbségi realizmusa”. Sorsérzékeny ihletésű és lét-filozófiai természetű valóságérzet. Spirituálisan megélt, természetes életérzés. Az itt és most realizmusa. Egri Viktor és Szabó Béla művét ilyen tárgyszerűen intellektuális gyakorlati érzéssel elemzi. Gyurcsó István riportjait – *Hegyeken-völgyeken* (1961) – és Ordódy Katalin „üzemi” regényét – *Dunáról fúj a szél* (1963) – a valóságfeltáró műfaj hazai elméletének fényében látja: „...az irodalmi riport olyan novella, amelyből hiányzik az általánosítás”. Lehocky Teréz „egzotikus történeteiben” – *Foltok a napon* (1958) –, melyek „meghökkenéssel vegyes meglepetést” okoztak számára, a „csodás” elemek valóságosságát, az abszurdítások hitelét kéri számon.

X

A lírában komoly – sőt komor! –, felelős munka vár Turczelre. Kétségtelen, hogy ő az alkotói fejlődés folyamatos, a legodaadóbb követője és figyelője. Ötvenhat után nyilvánvalóvá válik, mennyire önjelölt irodalom a miénk, s mily esetlegesen indult az évtized elején. A kallódó, vidéken csellengő „östehetség” fogalma jól ismert, a második világháború körüli években már-már kultusszá vált Budapesten. Sértó Kálmán, némileg Sinka István, sőt Veres Péter, s nálunk Sellyei József is ilyen „egzotikumok” lehettek. A hagyományos városi irodalom divatként észrevette, felfedezte és a mellére ölelve szinte ajnározta kallódó rokonait. Mennyire más volt a mi háború utáni helyzetünk! Sem városi irodalom, sem valódi irodalmi közélet, írott szó és nyomta-

tott betű, tehát szellemi kultúra nem lévén, vidékről jövő, s az egyelőre arctalan önjelöltek veszik át az irodalom „hivatalos” szerepkörét. Az újságírást, a könyvkiadást, a kultúraszervezést. Kezdetben nem tűnt fel, mert mindent jelszavak éltettek, de a gondolkodás elmélyülésével és a gyarapodó egyéni teljesítmények következtében, az esztétikai értékrend minőségi fejlődésével sorra kiderült az önjelöltség tarthatatlansága. Az évtized végén Turczel már állandóan dohog. Segítőkész és megértő még, de már nem elnéző. Semmit nem bocsát meg. Értékeli Csontos Vilmos líráját, „nyelvében [...] van valami jó értelemben vett régies íz: hosszú forrással érlelődött zamat, patinás szín, ami nyelvét egyénivé, összetéveszthetetlené teszi”, és – Fábryval együtt – csodálja a vidéki költő „néphez való hűségét”. Zala József *Csallóközi útravaló* (1959) című kötetében viszont már kevés jót talál, számos kifogás után mégis „költészetünk nyereségének tartja”. Monoszlói Dezső *Csak egyszer élünk* (1959) című verseskötetével nagyon elégedetlen. Egyedüli értékének „a kifejező gondolatgazdag és a fogalmak mélyére hatoló nyelvezet”-et tartja. Amit nem fogad el: „...a szerelmi öncélúság és a pesszimizmussal elegyített kiábrándultság és blazírtság”. Ozsvaldot is bírálja – *Júdása én nem lehetnék* (1959) –, elég volt a múltból! A *legkisebb legény* című verséért lelkesedik, a kötet címadója lehetett volna, ebben látja a költő egyéniségét és credóját: népmesei hős! Elismeri, hogy „költői nyelve külön figyelmet érdemel”, de szeretné, ha „most már a múltból egy lépéssel tovább is lépne, oda, ahol már a nép tart: a jelenbe, és verseivel azt az életet is tükrözné, amelyet a nép él”. A kritikus számára az irodalom „ügyeinek” legfontosabbika a jelen. Mi történik ma, és merre vezet(het) az irodalom útja? Elégedetlen Gyurcsó István *Termő időben* (1960) című kötetével is. Ennek okán fontos gondolatot ír le a múlt, a kezdetekre vonatkoztatva: „Eget verő lelkesedésünk [...] nem volt hurráoptimizmus, hanem olyan lélektani és szociális reakció, amit a nagy horderejű társadalmi változás spontánul váltott ki. Objektíve azonban határozottan a hurráoptimizmus látszatát keltette, mert a szocializmus kezdő lépéseinél egyszerűen nem vett tudomást a várható akadályokról, nehézségekről.” Gyurcsóban potenciálisan érzi a gondolati költőt, de verseiben: „Az igazi életfilozófiát többnyire zavaros és nyakatekert okoskodás, a bölcs tanulságlevonást iskolás és sántító szentencia helyettesíti.” Várakozás évei ezek, mintha „az idő méhe vajúdna”!

XI

Aztán megjelenik egy – Turczel szerint – „hamisítatlan szlovákiai magyar regény, a szlovákiai magyarság eddigi életútjának, illetve az életút legnehezebb szakaszának megbecsülendő szépirodalmi dokumentuma”, Rácz Olivér *Megtudtam, hogy élsz* (1963) című regénye. Mintha valamiféle várt „csodaként” látna napvilágot. Cselekményessége és meseszövése mellett „a nyelvben és stílusban van a fő ereje”. A kritikusnak a főhős, Hernádi Tivadar kettős alakja és bonyolult lelkülete is „hozádek”, új témát és értékgyarapító nívót jelent számára, Rácz meseszövéseinek „krúdys” vonásai és hangulatai nemkülönben. A mű „Kassa-miliójének egyénisége, egyéni atmoszférája van”. „Értékeit témája merészségében, stílusa gazdagságában és sokárnyalatúságában” látja. Őszinte öröme ellenére „kivesézi” a regényt, feltárja gyengéit, és kipellengérezzi tartalmi és stiláris túlzásait, s azt is megállapítja, hogy a szerző „a munkásábrázolásban [...] a sematizmussal szemben kötelező adót is lerója”. Metaforánkhoz hűen úgy látjuk, hogy a „gazda” józanul értékeli a termést.

Ám új szelek friss illatát érzi, más hangok csendülnek, mélyszántás indul, nyomán igazabb lehet a termés.

A sort Dobos László folytatja, *Messze voltak a csillagok* (1963) című regénye nagy figyelmet kelt. Újító mű, témájával és formai megoldásaival gondolkodásra késztet, vitákat kavart. Ám a turczeli bírálóban sincs hiány, az induló prózaíró gyengéi, esetlegességei pőrére meztelenednek. Témája rendkívüli – a sorsélményt ma „málenkij robotnak” mondjuk –, korában kockázatos téma. Emellett Dobos modern forma- és stíluskezdeményei, a belső monológok és az idősíkok váltakozása, az elbeszélés énfarmája nagy figyelmet keltenek. A vallomásos műltszemléletet a fiatal nemzedék a saját élményeivel kezdi, a háború utáni évekkel: a kisebbségi önszemléletet alapozza, a történelmi sorsélmények természetének a vizsgálatát kezdeményezi. Ennek a nemzedéknek életformáló és létfilozófiai szerepe lesz. Rácz könyve „hagyományos típusú társadalmi regény”, Dobos már reformátor, hőisében „olyan alakot sikerült megformálnia, aki a társadalommal együtt vajúdik és tisztul”. Ács Kálmán „a csehszlovákiai magyar társadalomnak és ezen belül az értelmiségnek nemcsak jellegzetes, de perspektivikus képviselője is”.

Turczel jellemzései mögött, ahogy Dobos regényében is, a korhangulatot, az idő mélyén dolgozó, készülődő reformszellemiség erőit érezzük. Valamiféle gondolati tisztulást, a morális igazságérzet mocorgását, amely friss társadalmi hangulatot és szerkezetformáló mozgást, a valóságlátás finomodását sejteti. S egyben határozott lépéseket a hitelesebb irodalom irányában. Friss témafelvetést és kritikusabb szemléletet. A művészek közösségi felelősségéből következik, hogy az író, az alkotóerő jó értelemben az élet „reformere” lehet. A meggyőződés küldetéstudatként és élő programként, szinte zsigeri credóként, életérzékbeli minőségként és kényszerként a kor nemzedékeibe rögzült, már-már belekövesedett. Későbbi történelmi időkben, más létfeltételek között sem szabadulhattak tőle: valóságsszemléletük értelmében életérzésük, intellektusuk hajtóereje maradt. Egész életükben hordozzák, mint súlyos terhet – koloncot?! –, egyszer felemelhette őket, majd elbukatta, munkájuk érvényét bizonytalanná tette, játszott velük, mint habjaival a bűvőpatak, s mégis írói munkájuk értelmét adta. Terhe nyomását gyakran érezhették, korparancs volt, mondhatnánk Fábryval. Vagy iga, mely lényükké vált, csapda, melyből nem szabadulhattak.

XII

A művészi látás és irodalmi ízlés természete, a témák és formák esztétikai minősége nemzedékváltások következményei. Minél több nemzedék él egymás mellett, a nézőpontok és értékrendek zűrzavara annál végletesebb. De a hatvanas évek elején még nem tartunk itt. Helyel-közzel három nemzedék, az egyre feszültebb differenciálódás ellenére is, jól megfér egymás mellett. Annál is inkább, mert a közös léthelyzet összeterezi őket. Turczel esztétikai gondolatrendszere és nyelvezete az igényeknek megfelelően tágul, mintegy bizonyítva, hogy az irodalomelméletek egészséges fejlődése a mindenkor alkotó írók munkájának, az élő irodalomnak a függvénye. Szemléleti gazdagodása ekkor szorosán összefügg a „nyolcak” térnyerésével. Turczel antológiájuk útját egyengette, most helyet kell csinálnia első köteteknek. Debutjaik már ismert költők művei társaságában jelennek meg. Mozgalmas kor; lezajlott és Fábry *Antisematizmus*ával méltó ponttal zárult a „sematizmus-vita”, követ-

te a „realizmus-vita”, pezsgő irodalmi élet zajlik a *Hét Fórum* című mellékletében, és az *Irodalmi Szemle* hatósugara és tekintélye is látványosan növekszik, 1966-ban kiosztják az első Madách-díjakat. Már korábban izgalmat keltett Cselényi László debutja, a *Keselylábú csikókorom* (1961). Barokkosan áradó verssorainak és bonyolult lírai képeinek újszerűsége felett nemzedékek és vélemények nézhetnek egymással farkasszemet. Turczel, s még néhányan értők tudták, vagy legalábbis sejtették, hogy az új költészet nem csupán új hangot és más lírai szemléletet, hanem fiatalosan friss költői világképet jelent. Már a „nyolcak” antológiája is kételyeket ébresztett, Cselényi „csikókora” már-már botrányos volt a számukra. Persze inkább csak a kiszemeltélben lévő szematizmus fogyó táborában riadóztattak miatta – Turczel azonban nyugodt és elégedett. Cselényi alapvonása – szenvedélyes „indulata” – „nemegyszer az egoizmus érzetét kelti”, de ez olyan látszat, melynek oka, hogy a korábban „fellépő költők verseiben az egyéniség legtöbbször beleolvadt a közösségbe, Cselényinek azonban több olyan verse van, amelynek ő az egyedüli alanya és tárgya”. „Az »önmaga köréből egyre tágabb körre, egyre messzebb, egyre teljesebbre vágó« költő gyökereket szaggat, szerető karokat tép le magáról, hogy a »nyírfacsendből« kiszakadva a zajló nagyvilágban kielégíthesse végre élet- és élményszomját s »megválthassa létét s önmagát.» Olyan szabadságvágy ez, olyan menekülés a falutól, a helytől, melyben a költő „éppen a világszomját olyannyira exponáló verseiben ismeri fel, hogy a szédítő méretűvé vált világban az egyensúlyt legjobban a gyökérhűség biztosítja!” De Turczel továbbmegy, a nemzedéki másság természetét is lényeglátóan megfogalmazza: „Az előző költői csoport tagjai előtt még nem tárulhatott fel a világ olyan nyílt perspektívaként [...] Nekik először régi rendezetlen dolgokkal, az itthoni kisvilág égető kérdéseivel kellett megbirkózniuk. Bábi és Gyurcsó első köteteinek alaphangját a hazavesztettség és hazavisszanyerés érzései szabták meg. Olyan helyi problémákból fakadó érzések voltak ezek, amelyek az adott körülmények között csak a tradíció vonalán fogalmazódhattak meg [...] Cselényi világba tárulkozása számára az előző költői csoport tagjai teremtették meg a lehetőséget [...] Teljes energiáját a világ birtokbavételére [...] a birtokbavétel módjainak a kikísérletezésére fordíthatta.” Figyeljük meg Turczel történeti látását és állandóan jelenlévő múltszemléletét, mellyel szellemi életerőink folyamatosságát érzi és amely a kezdetektől jellemzi munkáját.

Veres János új verseiben – *Tüzek és virágok* (1961) – a költő „apriorisztikus lelkesültségét” „egyéniességéből, lelki alkatából” vezeti le. Lírájának alapja „az emberi jószág hite, vágya és akarása”. Veres költészetét értékeli, ám elvárja tőle „a művészi ökonómiát és kiegyensúlyozottságot, a versanyag és formálódásmódjai feletti biztos uralmat”. Figyelemre méltó fejlődést lát Dénes György harmadik kötetében is – *Hallod, hogy zengenek a fák?* (1962). Az eleve romantikus költőnél szükséges „a tematika bővítése, a leíró módszer szerepének fokozatos csökkentése és a valóság-szemlélet analitikusabbá, sokrétűbbé tétele”. Turczel kritikái ekkor már valamiféle esztétikai-gondolati teljességre törekszenek, a formai és lélektani elemzések mellett kortörténeti és szociológiai megállapításokat tesznek, bizonyításként vagy összevető adalékként pedig egyetemes irodalmi példákat és kultúrértékeket használnak. Mindez nem csak Turczel tájékozottságát bizonyítja, inkább az irodalmi minőségek teszik lehetővé, hogy véleménye megalapozottságát növelje anélkül, hogy tudálékossá válna. A konkrét mű okán tágabb emberi tartalmakról beszél. Mintha ben-

ne magában is az irodalom nyiladozó láthatárának mélyebb összefüggései tükröződ-
nének. Monoszlóy Dezső első verseskötetét még szinte maradéktalanul elutasítot-
ta, a második – *Virrasztó szerelem* (1964) – már, fenntartásai mellett, megértésé-
vel találkozik. Korábbi magatartásának okát abban látja, hogy „a más környezetből
közénk került Monoszlóy verskötetéből a mi sajátos problémáink – nemzetiségi lé-
tünk, küzdelmeink és perspektíváink – teljes mértékben hiányoztak”. Továbbra is bí-
rálja, amikor a versben „A szó elburjánzik, függetlenedik a gondolattól, a szükséges
jelentés helyett felesleges cicomává, a gondolatot elhomályosító burokká válik [...] a
jobb sorsra érdemes gondolat elejétől végéig verbalizmusban és dagályosságban
fuldoklik, s egy-egy vers vagy versrészlet valósággal a versforma paródiájaként, ér-
telmét veszített szóhalmazként hat”. A Gyerekjáték-ciklus „pompás verseit” azon-
ban nagyra értékeli, mert ezekben „a tartalmi-formai törekvés, az érzelmi és hangu-
lati felajzottság harmonikus és adekvát formában fejeződik ki [...] rugalmas ritmus-
érzéke itt a gyerekdalok sajátos melódiáihoz hasonul”. A *Történelem a háztetőn* cí-
mű záróciklus egészen kiemelkedő. „Egyetemes gondok” jelennek meg benne, és
„a csehszlovákiai magyar költészet meglehetősen színszegény spektrumát érdekes
színnel egészítik ki”.

Amikor Tózsér és Bábi kötetéről ír, valamiféle belső elégedettséget, metaforánk-
nál maradva, a „jó gazda nyugalmat” érzem, amikor a bő termésről, esetünkben az
említett verseskötetéről beszél. Mintha alig egy évtizednyi irodalmi munka jó
eredményét szemlélné. Tózsérnél a bontakozó jövőkép kilátásai, Bábinál pedig a je-
len első szintézise tölti el nyugalommal. Tózsér könyvére „kiadópolitikai nehézségek
és nehézkességek” folytán várni kellett, miközben a költő sokat bizonyított, közírói
prózája, cikkei „érzékeny tollú és határozott ítélőképességű esztétát és publicistát
ígérnek [...] Viszonylagos »terméketlenségének« oka a lírai élményt hosszan érlelő,
szigorú igényességében és a költői svádától, verbalizmustól mentes, lényegre törő
szűkszavúságában rejlik. A szigorú gondolati és formai ökonómiával felépített Tó-
zsér-versben ritkán találunk felesleges szót, jelzót, képet vagy gondolatot. Minden
versalkatrésznek és tartozéknak pontos helye, logikai és művészi összefüggése, je-
lentése és funkciója van.” Turczel meglátása máig érvényes. De azon véleménye is,
hogy a *Mogorva csillag* (1963) szerzője „született realista költő.” „Ez a realizmus
konok elszántsággal fessegeti a valóságra kövesedett burkot és a »lemállott takaró«
alól kíméletlen, önkínzó őszinteséggel tárja fel »a nyers valót«, a sima felszín alatt
vajúzó »kuszált és tépett ideghalmot« [...] fokozott szenvedéllyel terhes, nyers rea-
lizmusában, aszkétikusan kíméletlen igazmondásában és őszinteségében a racio-
nális tudatosság mellett biológiai determinizmust is érzünk.” Kitűnően lát és ponto-
san következtet: „Szeretnénk azt hinni, hogy költészetében a biológiai determiniz-
mus hatásával, a kihívó daccal, virtuskodással szemben egyre inkább az a tiszta ke-
ményességű és az apriorisztikus és fatalista indulatoktól mentes racionalizmus került
túlsúlyba, amelyet kötetének számos helyén élvezhattunk.”

A Bábi-kötet – *Tízezer év árnyékában* (1964) – kritikájából elégedett nyugalom és
jóérzés árad. A mű az „első költői szintézis, illetve szintéziskíséret a Harmad-
virágzás költészetében”. Bábi „anteusi földközelsége [...] hangsúlyozottan hazai és
történelmileg konkrét kérdések felvetésén keresztül” valósul meg. „Amint a mitoló-
giai Anteusnak a földben volt az ereje”, Bábiban már éreztük a gondolati-filozofikus
költőt, de legpontosabban Turczel fogalmazza meg, hogy Bábi Anteusa „új modern

Ádámként száll a magasba, az űrbe [...] hogy egy magasabb perspektívából, a filozófia és történelembölcselet távlatából ítélje meg a földön történő és földön végzett dolgokat”. A *Tízezer év* sugallata emberiség-méretű pillantásra képes, *A bizalom éneke* ciklusban „a mi itteni kis életünk konkrét problémái általános politikai és filozófiai kérdésekké tágultak ki”. Bábi lírája „játékosan töprengő természetfilozófiát” tükröz, amelyet „az emberiség útjának, az emberi szellem fejlődésének komor vizsgálata váltja fel. Az ember teremtő ereje a primitív bunkótól az atombombáig jutott el, s a fejlődésnek ezt az útját nemcsak az inkvizíció máglyái, a rabszolgák és jobbágyok keresztjei és tüzes trónjai, a fasizmus gázkamrái és Hiroshima romjai övezik, de a személyi kultusz szörnyűségei is sötét árnyékot (!) vetnek rá [...] de a költő szeme elől nem tudják eltakarni azt a fényt, amely az emberi történelem útját beragyogja. Ez a fény is az ember lelkéből árad, s a költő hisz benne.”

XIII

Turczel Lajos szellemisége hitelesen rögzíti irodalmunk kezdeteinek fél emberöltőnyi korszakát. A kép számos ellentmondást hordozhat, de alighanem éppen ezek tartalmazzák irodalmunk sajátos természetét. Amikor 1967-ben kiadta múltszemléletünk alapkönyvét, a *Két kor mezsgyéjén* című kultúrtörténeti monográfiát, klasszikus művet alkotott. Teljes mű a vajúdo időben. Készülődik a „prágai tavasz”, irodalmunkban, az *Irodalmi Szemlé*ben immár a háború utáni harmadik nemzedék fészkelődik: a Vetés-csoport. Majd hatvannyolc augusztusa jön, s másokkal együtt Turczel aláír egy tiltakozó állásfoglalást. Későbbiek során ez „bűnnek” minősülhetett, olyan politikai vétekeknek, melynek következményei megfosztják őt a lehetőségtől, hogy irodalmunk „gazdája” lehessen. További – nem kevésbé eredményes – munkája, életútja már új történet. Hasonló mély nyomokat hagyó és fontos, ám más természetű.

GYULA DUBA

THE PRAISE OF THE FOUNDER. ON THE 90TH BIRTHDAY OF LAJOS TURCZEL

The study shows the work of Lajos Turczel from his beginnings, critical behaviour, from 1954 to the issue of his monograph titled *At the Boundary of Two Periods* to 1967. This period covers the formation of the Hungarian literature in Slovakia after the Second World War, since after the disfranchisement after the World War the Hungarian literature in Slovakia begins to take shape from the beginning of the 1950's, within the already known ideological borders (thanks to the communistic change in 1948). At the same time this literature bears all the marks of a new beginning. The author writes on the formation of the literary life in detail, mentioning the role of literature critique, and parallel the critical works of Zoltán Fábry and Lajos Turczel. According to the author the works of Turczel served for the quality of self-consciousness and establishing the ideas. Turczel understands literature as a kind of service, emphasizes the necessity of pedagogical critique - although all of this accompanied with aesthetic quality.